

Janez Keber

Živali v izrazih s pomenom 'pijan, pijanost, (o)piti (se)'

V članku so obravnavani nazivi živali, ki so kot metafore ali sestavine frazemov povezani s pomeni 'pijan, pijanost, (o)piti (se)'. V obravnavo so pritegnjeni tudi izrazi, frazemi in metafore iz slovanskih in drugih glavnih evropskih jezikov. Pri tem avtor izhaja iz raziskav, ki jih je opravil za svojo knjigo *Živali v prisposodobah*.

*The article focuses on animal names which are connected to expressions «drunk, drunkenness, to drink, to get drunk,» either as metaphors or as parts of phrases. The author also analyzes the expressions, phrases and metaphors from Slavic or other major European languages. The article is based on the author's book titled *Živali v prisposodobah (Animals in Metaphors)*.*

V vsakdanjem življenju, tj. tudi v medčloveških odnosih, ima poleg hrane zelo pomembno vlogo tudi pijača. Dokler ta služi za potešitev običajne žeje oziroma za zadovoljitev potreb telesa po tekočinah, navadno ni problemov. Kakor hitro pa se srečamo s pitjem alkoholnih pijač, predvsem s pretiravanjem v tem, nastopijo stanja, dejanja, ki jih na splošno označujemo z izrazi *pijan, pijanost, vinjenost, napiti se, opiti se* itd. ali s skupno tujo besedo *alkoholizem*.¹ Za ponazoritev omenjenih stanj, dejanj imamo v slovenskem jeziku razen omenjenih še množico bolj ali manj slikovitih izrazov.²

¹ Nezmerno pitje alkoholnih pijač, imenovano tudi alkoholizem, je bilo in je še resen problem slovenske družbe. Zelo zavzeto in temeljito se ga je npr. lotil tudi pisatelj J. Trdina z esejem *Vinska modrost* ter s prispevki in zapiski, ki so zdaj zbrani v knjigi *Trezne, vinske in praznovorne* (Ljubljana 1987). V njej na strani 738 med drugim piše: Pijanec najde zmirom kak vzrok, zakaj ga mora lokati. Vsaka pijača ima svoj izgovor (= *titulus bibendī*). Na straneh 761–762 našteva 16 takih izgovorov (= *tituli bibendī*), ki so v veliki meri aktualni še danes.

² Izhodiščni izraz za vse je *pijan* 'tak, ki zaradi zaužite alkoholne pijače ne govori, ne ravna normalno, razsodno'. 'Stanje pijanega človeka' ali *pijanost* lahko v slovenskem jeziku označimo še z naslednjimi izrazi: *biti alkoholiziran, biti pod gasom, biti mehak, matevžast, nabasan, nacefen, nadelan, okrogel, opletav, potrjen, trd, zalkoholiziran, biti pod paro, biti malo tenk tenk, pijan, kot bi bil ubit, pijan kot čep, kot klada, kot kmečka nevesta, narečno obirsko Jera biti, Urša biti, tako sem bil pijan, da sem sam sebe*

Za podrobnejšo obravnavo vseh bi bila potrebna daljša razprava, zato se bom tu omejil na izraze, ki jih sestavljajo nekateri živalski nazivi. Izhodišče za tokratno obravnavo je moja knjiga *Živali v prisposodobah 1, 2*, ki je v dveh delih izšla leta 1996 in 1998.³

V nadaljevanju bom prikazal posamezne živalske nazive (po abecedi), ki so v slovenskem in (ali) drugih jezikih metaforično ali kot sestavine frazemov uporabljeni za izražanje pomenov *pijan, pijanost, opiti se* ipd. Primerjalni kontrastivni pristop, tj. pritegnitev izrazov iz glavnih slovanskih in drugih evropskih jezikov sem uporabil že v knjigi *Živali v prisposodobah* in v drugih mojih objavah o izvoru frazemov. V obravnavi bom skušal tudi pojasniti predstave, motive, na osnovi katerih so nastali obravnavani izrazi.

BOBER

Bober se povezuje s pijanostjo podobno kot nekatere druge vodne živali, npr. *riba* in *žaba* (gl. v nadaljevanju), po predstavi, da spi je precej vode. Ta predstava je uresničena samo v bolgarskem jeziku, in sicer v primeri *kato baber napivam se* (tj. 'napijam se kot bober') v pomenu 'do nezavesti se napijam' (gl. Frazeološki rečnik na Bolgarskija ezik 1, 477). Povezava bobra z vodo je razvidna tudi iz poljskega frazema *plakać, sptakać się jak bóbr* (tj. 'jokati, zjokati se kot bober') 'žalostno, hudo jokati' (S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego I, 108).⁴ Nasploh je *bober* v vzhodnoslovanskih jezikih prisposodba za bogastvo. Na tej predstavi temeljita poljski pregovor *Jak masz bobra, to sprawa dobra* 'če si bogat, boš izpeljal zadevo' in ruski frazem *ubit' bobra* ironično 'zmotiti se v računih, dobiti slabo namesto dobrega'. Rusko *ubit' bobra* je nastal po krajšanju iz pregovora *Ubit' bobra – ne vidat' dobra*. Prvotni pomen frazema *ubit' bobra* je bil 'pridobiti kaj zelo dragocenega', ker je krzno bobra zelo dragoceno. Pri zahodnih in vzhodnih Slovanih pa je obstajalo tudi verovanje, da je uboj bobra slabo znamenje (gl. Opyt etymologičeskogo slovarja ruskoj frazeologii, 147).

ČEBELA

Bolgarsko narečno *uhapala me pčela za ezika* (tj. 'čebela me je pičila v jezik') pomeni 'napil sem se in težko govorim; blebetam, brbljam'. Enak pomen ima še bolgarsko narečno *uhapala me osa za ezika*. Frazema sta nastala na podlagi primerjave govorjenja pijanih z govorjenjem koga z oteklim jezikom kot posledice čebeljega ali osjega pika. V hrvaškem jeziku obstaja ustrezn frazeologem v zanikani obliki, s čimer je pridobljen nasprotni pomen: *nije koga pčela za jezik ujela* 'znati se, moči se prosto izražati'.

vikal, da še z enim prstom nisem mogel migniti. Lastnosti pijanega človeka ponazarja tudi pregovor *Kar trezen človek misli, pijan govori* v pomenu 'v pijanosti človek razkrije svoje misli, mnenje'.

Da je kdo pijan, mora prej piti alkoholne pijače, in to prek mere. Za izražanje *pitja* imamo v slovenščini poleg glagolov *piti, izpijati, pijančevati, pijaniti, pijuckati* še celo vrsto glagolov in izrazov, ki to označujejo na bolj slikovit način, npr. *cediti, nacediti (se), cuzati, črepati, dati ga na zob, lokati, luckati, sedeti pri majoliki, izpraznjevati, prazniti kozarce, močiti grlo, mazati, nagibati kozarce, nategovati, nažehtati se, žehtati ga, objemati, ovijati kozarec, steklenico, pokusiti, pokušati, požleviti, pupati, pupcati, srebati, srebiniti, srkati ga, sušiti vino, naliti, nalivati se, tankati, zamakati, zračati, žlampati, piti na žive in mrtve, do mrtvega se napiti, ta baba ga pije skozi rokav, ne skozi grlo itd.*

³ Zametki take obravnave so v mojem članku *Biti pijan, imeti opico, imeti mačka, piti kot krava, žaba* itd., *Mohorjev koledar 1992*, Celje 1991, 107–110). Tem zametkom so sledile obsežnejše raziskave za knjigo *Živali v prisposodobah 1, 2*, v kateri je upoštevano večje število živalskih nazivov v slovenskem in glavnih evropskih jezikih.

⁴ V bolj pozitivno smer sta naravnani primeri: češko *spát jako bobr* 'trdno spati' in angleško *to work like a beaver* (tj. 'delati kot bober') 'biti priden kot mravlja'.

HROŠČ

V Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (I, 393) je pridevnik *kebrast* v pomenu 'betrunken', tj. 'pijan'. V gradivu za SSKJ je *kebrast* v književnem zgledu: Orožnik je bil v posebni sobi. Je sicer že tako *kebrast*, da komaj sedi, ampak pijana ušesa včasih tudi dobro slišijo (Korban, Koča v globeli, 119). Pridevnik *kebrast* je tvorjenka na *-ast* iz narečnega *keber* 'hrošč', ki je sprejet iz srednjevisokonemškega *kevere* v enakem pomenu (gl. H. Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter im Slowenischen, 147) in ustreza nemškemu *Käfer*. Izvor pomena 'pijan' pri pridevniku *kebrast* je možno primerjati z nemškim pogovornim izrazom *Käfer* 'pijanost', in to v frazemu *einen Käfer haben* (tj. 'imeti hrošča, kebra') 'biti rahlo pijan'. Frazem *einen Käfer haben* ima osnovna pomena 'ne biti pri pravi (pameti); biti zlovoljen, slabe volje', ki sta izhodišče za nastanek pomena 'biti rahlo pijan' po predstavi, da tudi pijani niso čisto pri pravi, niso prisebni, so lahko slabe volje'. Pomen naj bi nastal v 19. stoletju (gl. H. Küpper, Wörterbuch der deutschen Umgangssprache, 386–387).⁵

JEGULJA

Povezavo *jegulje* s pijanostjo kaže nemški frazem *einen Aal haben* (tj. 'imeti jeguljo') 'biti pijan; ne biti čisto pri zdravi pameti'. Frazem izhaja iz navezave na vijugasto hojo pijanca, prav tako pa se pijani pogosto vedejo zelo neumno. Pomen 'biti pijan' je znan od poznega 19. stoletja, pomen 'ne biti pri zdravi pameti' pa od 1900 dalje (gl. H. Küpper, navedeno delo, 1). V zvezi z motivacijo nastanka glej še ustrezne frazeme pri **kača**, glede sestave pa slovenska frazema *imeti mačka*, *imeti opico*.

KAČA

Iz španskega *culebra* 'kača' je tvorjen glagol *culebrear* v pomenu 'zvijati se (kot kača); viti se; majati se (pijanec)'. Pomen 'zvijati se (kot kača)' ima v španščini tudi izraz *hacer culebra* (tj. 'delati kačo'). Iz češkega *had* 'kača' je izpeljan glagol *haditi se* 'zvijati, viti se kot kača' in tudi 'greti se kot kača'. Povezovanje vijugastega gibanja kače s hojo pijanca najdemo razen v španskem jeziku tudi v slovaškem, v katerem ljudsko *mat' hada* (tj. 'imeti kačo') pomeni 'biti pijan'. Enaka predstava obstaja tudi v slovenščini, npr. Sedela je lepo na tistem hodniku in veste, kaj je bilo takrat? Takrat se je tam doli iz temine hodnika oglasilo nekakšno tuje zavijanje. Pogledala je in se je primajal, tako da je šel v kači sem in tja in se zaletaval v levo in desno steno hodnika, star pijanec v grdem plašču, snel klobuk, se priklonil, a pri tem skoraj padel na prvo prestrašeno gospo, in rekel: Dober dan, gospa in gospodje (Kalčič, Problemi, 1976, št. 162, 4).

Drugačno predstavo najdemo v bolgarski primeri *pie, smučé kato smok* (tj. 'pije, loka kot gož') v pomenu 'mного pije, je velik pijanec' ter v hrvaški primeri *piti kao smuk* (tj. 'piti kot gož') 'piti kot goba'. Pomensko blizu bolgarski in hrvaški primeri je rusko *napit'sja do zelenogo zmija* (tj. 'napiti se do zelenega zmaja, zelene kače') 'piti toliko, da se pojavijo halucinacije'. Bolgarska in hrvaška primera temeljita na dejstvu, da goži popijejo precej tekočine, saj pripovedujejo, da pogosto sesajo tudi krave. Ruski frazem se verjetno nanaša na privede, ki jih imajo kronični pijanci.

⁵ Drugače meni L. Röhrich, Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1, 470, ki nastanek pomena postavlja v leto 1528. Frazem *einen Käfer haben* naj bi tedaj uporabil Seb. Franck v spisu Vom dem Laster der Trunkenheit. Pri pojasnjevanju nastanka pomena 'pijan' pridevnika *kebrast* bi bilo morda treba raziskati še morebitno povezavo s ponarodelo pesmijo o *ranjkem Martinu Kebru*.

Primerjanje s kačjim strupom je bilo verjetno motiv za nastanek izraza *kačja slina* 'žganje', npr.: Nekdo je prinesel obtočeno nemško čutarico. Bila je za krst, odčepili so jo in mi jo vrlikodušno ponudili: »*Kačja slina* je, potegni, pravico imaš (M. Lobnik, Rosa na pajčevini, 1957, 99)!« Policijski seržant Heinrich Wacker se je pošteno nadelan vračal s slavnostnega kosila, kjer je skupno s poklicnimi kolegi zvrnil prenekatero čašico *kačje sline* (Tedenska Tribuna, 1965, št. 1, 11).

KOZEL, KOZA

Kozel se s pijanostjo povezuje morda zaradi smrdenja (gl. primeru *smrdeti kot kozel*), še verjetneje pa zaradi simboličnega povezovanja s hudičem in razvratom, npr. v kašubskih primerah *up'ic są jak kozel* (tj. 'napiti se kot kozel') v pomenu 'napiti se do nezavesti' in *lazęc jak wieski kozel* (tj. 'laziti kot vaški kozel') 'o človeku, ki pohajkuje in se opoteka po vasi'. V kašubskem jeziku se s pijanostjo povezuje tudi *koza*, npr. v frazemu *mKec kozą* (tj. 'imeti kozo') 'napiti se'. S tem so verjetno povezani kašubski frazemi *kozė dŕec* (tj. 'koze dreti') 'bruhati' ter bolgarski narečni frazemi *odrah kozite* (tj. 'odrl sem koze') 'bruhal sem', *dera kozite*, *dera kozel*, *dera pręc* (tj. 'derem koze, kozla') 'bruham'. V bolgarščini lahko *kozo* in *kozlav* v omenjenih frazemih zamenjata *lisica* in *mačka*: *odrah lisicata*, *dera lisici*, *dera kotki* (*kotkata*). Po J. Glonarju (Slovar slovenskega jezika, 175) pomeni *kozol* tudi 'izbruhana pijača in jed' (pesem diši po kozlovi bradi). V zvezi s tem je verjetno glagol *kozlati* 'bljuvati, bruhati', v enakem pomenu *kozlititi se* pri Cafu. Sem spada tudi že omenjena *kozja brada*, ki naj bi pomenila polovico *kravjega požirka*, tj. količine pijače, ki je v enem kozarcu.⁶

KRAVA, VOL

Med živalmi, ki se v izrazih povezujejo s prekomernim pitjem in pijanostjo je gotovo na prvem mestu *krava*. Ta že zaradi svoje velikosti veliko poje in zato tudi veliko popije. Na tem dejstvu temeljijo primere *piti kot krava*, *biti pijan kot krava* ipd., npr.: Če se ga nažehta ali ne, to je zdaj že čisto vseeno. Žena vsaj ne bo za prazen nič govorila, da je vsak dan *pijan kot krava*. Trapasto. Če tako premisliš. Še svoj živ dan ni videl *pijane krave* (G. Jakopin; *Žarometi* 1962, 12). Včasih ni hotel videti kozarca, zdaj *pije kakor krava* in kar mahedravo hojo dobiva... (I. Potrč, *Onkraj zarje*, 1966, 28). Kumer je že zvečer, takoj po letalskih napadih, ki jih je preživel, sprejel tastovo povabilo v zidanico in se prav nesramno napil. Pravzaprav *se ga je nažrl kot krava* (Damijan Šinigoj, *Neizstreljeni naboj*, 440).

Po enakih predstavah so nastali tudi slovenski narečni glagoli *kravati* 'po živinsko piti' (Ihan, *DiS* 18, 192), *nakravati se* 'napiti se', *okravati se* 'opiti se',⁷ ki jih potrjuje tudi

⁶ Odnos *velika žival* : *majhna žival* = *velika količina* : *majhna količina* potrjuje tudi ljudska modrost, po kateri je *koza* poimenovana *kravica ubožcev*, *krava malih ljudi*, *krava revežev*, bolj sodobno tudi nekakšna *mini krava*, v nemščini *die Kuh des kleinen Mannes*.

⁷ V enakem pomenu kot *kravati* (gl. še J. Glonar, *Slovar slovenskega jezika*, 178, *kravati*: lokati, piti kakor krava) se uporablja narečno tudi glagol *kravariti* (Zminec, *DiS* 17, 192, Pleteršnikov pripis v njegovem izvodu Pleteršnika), medtem ko ima glagol *okravati* še pomen 'okrcati koga po prstih': v listih, z besedo *okravati*, sploh (prav tako Pleteršnikov pripis). Glagol *kravariti* pomeni sicer 'biti kravji pastir, kravar' (Plet. I, 459), medtem ko enako tvorjen glagol v kašubščini – *kr'ovářec* – pomeni 'orati s kravami' (B. Sychta, *SGK* VII, 137). M. Pleteršnik (I, 459) navaja tudi glagol *kraviti* 'faulenzen, im Bette liegen' (tj. 'lenariti, ležati v postelji'). Glede na to, da se kravi, sodeč po primerih *biti len kot krava*, *ležati kot krava* tudi v češkem in ruskem jeziku, pripisuje še lenoba, je tvorba glagola *kraviti* iz besede *krava* precej verjetna (gl. Berneker, I, 577).

naslednji književni navedek: Če je drugim prav, je meni tudi, saj *imam* samo takrat *kravo*, kadar *se ga nakravim* (J. Jalen, Previsi, 1940, 28). Jalnov izraz *imeti kravo* tu najbrž pomeni 'biti pijan' ali 'imeti mačka'. Pri I. Preglju (IS III, 1929, 74) najdemo izraz *iti v kravo*, npr.: »V Ljubljano ne morem več,« je odvrnil dijak... »Be-beštja, kako pa je to?« je vzkliknil (župnik) nato skoraj hripavo. »Ali *si v kravo šel*, se spridil in so te pognali?« Izraz bi lahko pomenil 'zapiti se' ali 'zaiti na stranpota; pokvariti se, spriditi se'. To potrjuje tudi Pleteršnikov pripis v njegovem izvodu Pleteršnikovega slovarja pri iztočnici **krava**: sviloprejke *so šle v kravo*, če se niso zapredle, ker so zbolele. Slišal sem večkrat: *ta (mož) je šel v kravo*, če se je vdal pijači – ali če ni držal besede (Kenda, Tolminsko). Italijansko *vache* (tj. 'krave') pomeni 'sviloprejke, ki niso naredile zapredka', *andare in vacca* (tj. 'iti v kravo') pa 'se nanaša na sviloprejke, ki zaradi bolezni niso naredile zapredka'. Slovenskemu *iti v kravo* je pomensko blizu perujsko špansko *hacer la vaca* (tj. 'delati kravo, biti krava') 'neopravičeno izostajati od pouka, špricati' (gl. Ispansko-russkij slovar', 893).

Primeri *piti kot krava* ustreza nemško *saufen wie eine Kuh* 'piti v velikih požirkih, napiti se', znano že od leta 1500. Na velikih pivskih zmogljivostih krave temelji nadalje izraz *kravji požirek*⁸ 'zelo velik, hlasten požirek', npr.: »Ja, o tem sem že mislil,« je rekel Ploha in naredil *kravji požirek*, čeprav je vedel, da ga ne nese dosti (M. Kolar, Samomor v nebesih, 1964, 106). »Daj sem požirek!« »Pa ne *kravji!*« je posvaril Matija (V. Ocvirk, Hajka, 1957, 86). Pi ga, pi ga, pjanc *po kravje* (OSNP, št. 3317).

V zvezi z navedenimi izrazi, ki se nanašajo na prekomerno pitje oziroma pijanost, je verjetno izraz *krava* dobil pomen nizko 'kdor veliko, požrešno pije' (npr. Doma sem zvedel, da je prišla k nam na obisk neka »krava pijana«, ki smrdi po alkoholu kot vinski sod, Lentov Lenč, Ljubljanski dnevnik 1961, št. 201, 6) in 'grob, nevzgojen človek' (npr. Kaj naj storimo s to *pijano kravo*). Na oba pomena pa se navezuje psovka *krava*: Napil si se ga, *krava* (J. Kajzer, Mimo dnevnega načrta, 1960, 103)! O ti *krava pijana!*

K primeri *biti pijan kot krava* bi vsaj pogojno lahko dodali primero *biti pijan kot mavra*. Izraz *mavra* pomeni narečno 'črna ali črno marogasta krava', torej bi bila primera *pijan kot mavra* lahko sopomenka primere *pijan kot krava*. Ker pa obstaja tudi primera *pijan kakor božja mavra*, se primera *pijan kot mavra* običajno povezuje z *mavrico*. Ta naj bi nastala z vsrkavanjem deževnice, s čimer se pojasnjuje njena povezanost s pijanostjo.⁹ Kljub temu menim, da je treba vsaj ponekod upoštevati možnost križanja obeh omenjenih predstav. Povezanost nezmernega pitja s *kravo* se namreč potrjuje s primero *piti kot živina* 'zelo, veliko piti', pri čemer je *živina* sopomenka za izraz *govedo*. *Živina* je tudi v poljskih primerah *spić się (upić się) jak bydło, jak bydlak* 'zelo se napiti, napiti se do nezavesti'. Z rogato živino je povezan še bolgarski narečni frazem *do rogovete (pijan)* (tj. 'do rogov pijan') v pomenu 'zelo, preveč pijan'.

Krava je v primeri *piti kot krava* lahko zamenjana z *volom*, npr. v nemški pogovorni primeri *saufen wie ein Ochs* (tj. 'piti kot vol') v pomenu 'nezumno piti'. V bolgarskem jeziku se s pijanostjo povezujejo tudi *voli* oziroma *volički*, npr. v narečnem frazemu *slabi mi sa volovcite* (tj. 'moji volički so slabi') v pomenu 'zelo sem se napil in ne morem

⁸ Požirek tako velike živali brez dvoma vsebuje precej tekočine. Na izvor izraza *kravji požirek* kaže naslednji navedek: »kravji požirek« sega do dna kupice (Fran Milčinski, Tokraj in onkraj Sotle in tam preko, 30). V opombi k navedku je zapisano, da je to izraz iz križevačkih statutov, z njimi pa se primerja izraz *kozja brada*. Ta naj bi pomenil polovico krajega požirka.

⁹ Prim. v hrvaškem ali srbskem jeziku: *pijan kao duga* (tj. 'pijan kot mavrica') 'popolnoma, do nezavesti, zelo pijan', *piti (lokati) kao duga* (tj. 'piti, lokati kot mavrica') 'zelo veliko piti'.

držati ravnotežja'. V pomensko in po sestavi podobnem bolgarskem narečnem ironičnem frazemu nastopa *konjiček slabo mi e končeto* (tj. 'moj konjiček je slab') 'lahko, hitro se opijam'. Njegov sorodnik *oslica* je v francoski primeri *soûl comme une bourrique* (tj. 'pijan kot oslica') 'pijan kot mavra, zelo pijan'. Nasploh je treba reči, da je izmed vseh živali, ki se metaforično oziroma frazeološko povezujejo s pijanostjo ali pitjem, *krava* najbolj reprezentativna in predstavno nazorna. Tovrstna nazornost je bistveno manjša npr. za *žolno* v primeri *piti kot žolna* (gl. v nadaljevanju). Na konkretno pitje krave se nanaša češki frazem *naše krava se napila z vaší louže* 'o zelo oddaljenem sorodstvu'.

KUKAVICA

Med frazemi z negativno motivacijo je tudi nemško *Kuckuck sein* (tj. 'biti kukavica') v pomenu 'biti pijan'. Frazem temelji na glasovnem posnemanju kolcanja in bruhanja pijancev. Podobno je v kašubskem jeziku, v katerem glagol *kukac* poleg 'kukati' pomeni tudi 'biti pijan'. S pijanostjo se povezujejo še druge ptice, in sicer *raca*, *žolna* (gl. v nadaljevanju) in *brinovka*. Ta je v francoski primeri *soûl comme une grive* (tj. 'pijan kot brinovka') 'pijan kot mavra, zelo pijan'.¹⁰

LISICA, LISJAK, PES, PSICA, VOLK

S pijanostjo se *lisica* npr. povezuje v španskem jeziku, v katerem *zorra* (tj. 'lisica') pomeni 'opitje, pijanost', kot sestavina pa nastopa v frazemih *dormir la zorra* (tj. 'spati lisico') 'prespati pijanost', *pillar una zorra* (tj. 'zgrabiti, dobiti lisico') 'opijaniti se'. Enako velja za sorodnika iz družine psov – *psico* in *volka* v španščini: *perra* (tj. 'psica') v pomenih 'pijanstvo, opijanjanje' in 'otroške muhe, kaprice' ter *lobo* (tj. 'volk') v frazemu *coger (pillar) un lobo* (tj. 'zgrabiti, dobiti volka') 'opijati se, postati pijan'. S pitjem se povezuje *pes* tudi v češkem jeziku: *opilý jak štěně* (tj. 'opit kot pes') 'zelo pijan'. Omeniti je treba še angleško *to take a hair of the dog that bit one (you)* 'mačka z vinom preganjati; klin s klinom izbijati (pijača)'.

Iz načina lova na lisico, tj. da so na dolgo vrv navezali vabo in skušali namamiti lisico s počasnim vlečenjem vrvi, izhaja nemško *den Fuchs schleppen*. (tj. 'vleči lisico'). Nemški izraz naj bi najprej prevzeli rudarji, katerim je pomenil 'leno, počasi delati'. Obstaja pa tudi v jeziku pijancev: po trije naredijo požirek, četrti izprazni preostalo. Različica *Der letzte muß den Fuchs schleppen* (tj. 'zadnji mora vleči lisico') se pojavi kot pregovor pri Henischu (1274, 329). Zdi se mogoče, da je bil vsakokrat zadnji pivec ugnan kot lisica, tj. napit, pijan, čeprav ni čisto jasno, zakaj je predstava prišla v pivski jezik. L. Röhrich, navedeno delo 1, 291, meni, da je *lisica* zašla v pivski jezik prek lovskih običajev in navaja Grimmelshausnov frazem »*ich muß einen fuchs schießen*« (= *mich erbrechen*), kar pomeni 'bruhati'. Z *lisico* se bruhanje po popivanju povezuje tudi v bolgarskem jeziku, npr. narečno *odrah lisicata* (tj. 'odrl sem lisico') 'bruhal sem zaradi popivanja'. V frazemu je lahko *lisica* zamenjana tudi s *kozo*, npr. narečno *odrah kozite* v enakem pomenu. Bruhanje nasploh pa s *kozo* povezujejo še Kašubi: *kozě dřec* (tj. 'koze dreti') 'bruhati' (gl. še pri **kozel, koza**). *Lisico*, pravzaprav *lisjaka* -obdolžujejo- za bruhanje razen Nemcev in Bolgarov tudi Francozi, in sicer v frazemu *faire (cracher; écorcher; piquer) un renard* (tj. 'delati/pljuvati, odreti, prebosti/ lisjaka') 'bruhati, bljuvati'.

¹⁰ Primera naj bi nastala po namigovanju na izrazito nagnjenje brinovk do zobanja grozdja (gl. Grand Larousse se 3, 2322). Francosko poimenovanje *grive* je nastalo po predstavi 'grška (ptica)' in je še v pregovoru *Faute de grives, on mange des merles* (tj. 'če manjka brinovk, jedo kose') v pomenu 'v sili hudič muhe žre'.

MAČEK, MAČKA

S pijanostjo je povezan poseben *maček*, ki pomeni 'slabo počutje, razpoloženje, navadno po nezmernem uživanju alkohola'. Pojavlja se v izrazih *imeti mačka*, *preganjati mačka*, *zdraviti mačka*, npr.: Prej sem si želel, da se mi nikdar ne bi uprla pijača. Toda nerodno je, če ima človek *mačka*. Želim si, da bi bil od pijače samo malo bolj židane volje, nikar pa da bi mi kaj škodovala (R. Murnik, Lovske bajke in povesti, 1914, 120). Sit je bil življenja, kakor ga le more biti sit človek, ki ne ve, ali *ima mačka ali opico*, le to ve, da bi rad še pil, pa nima v žepu ne beca (F. Milčinski, Ptički brez gnezda, 1917, 141). 'Penzel je učenjak in poštenjak, da malo takih!' »In vrhu tega še pijanec, kakršnega nima vsa Ljubljana!« se je oglasil tretji tovariš in se smejal. »Vsak večer vozi *barko* po mestu, a zjutraj v šoli *ne pozna nikoli mačka* (F. Govekar, Svitanje, 1921, 72).« Vsak *preganja mačka* na svoj način, profesorji najraje s spraševanjem in popravljanjem šolskih nalog (M. Vošnjak, Naša velika matura).

Danes sreča me prijatelj:

«Halo, dva oblačka

pod očmi, a kje si krokal,

da *imaš* zdaj *mačka* (D. Kette, ZD I, 1949, 51).

Obravnnavani *maček* izhaja verjetno iz nemških izrazov *Katzenjammer* (tj. 'mačje stokanje') in *Kater* 'maček'. Zadnji izraz izhaja iz leipziškega študentskega žargona. Tam je posebno priljubljen v frazemih: *seinen Kater spazieren führen* (tj. 'peljati svojega mačka na sprehod') in *einen Kater ausführen* (tj. 'peljati mačka ven') oboje v pomenu 'trpeti posledice popivanja'. Pomensko blizu je primera *besoffen wie ein Kater* (tj. 'pijan kot maček'). Kot kažejo številne druge primere tipa *pijan kot...*, npr. v slovenščini – *pijan kot čep, kot krava, kot mavra, kot metla, kot prasec, kot svinja, kakor božja mavra, kakor kmečka nevesta* – in nemščini – *besoffen wie ein Besenstiel* (tj. 'napit kot metlin ročaj') ali *saufen wie ein Bürstenbinder* (tj. 'piti kot krtačar') – je *maček* zašel v našete primere naključno, mehanično. Primero *besoffen wie ein Kater* je omogočila raba primer, kot *verliebt, geil* (tj. 'zaljubljen, pohoten') *wie ein Kater*. Nemški izraz *Katzenjammer* je nastal v začetku 19. stol. v akademskih krogih Heidelberga. Najprej pa je bil znan v jeziku baltskih študentov.¹¹

S pijanostjo se povezuje tudi *mačka*, npr.: Najbolj na svoj račun je prišel Frluk. Tako se ga je bil od mize nabral, da je rekel *mački botra* (J. Jalen, Vozarji III, 1960, 79). Ljubi bog, kako se ga je finančni inšpektor to noč nalil!... Toda kako naj ga opišem na primer z besedami »*Pijan, da mački pravi botra*« ali »*Pijan je, da bi žabe vikal*« ali »*Pijan kot metla*«, ko pa je gospod finančni inšpektor v tem trenutku izredno oddaljen od vseh teh prispodob (F. Brenk, Ljubljanski Amerikanci, 1979, 136). Bolj neposredno je to izkazano v kašubskem frazemu *mec kota v głóve* (tj. 'imeti mačka v glavi') 'o pijanem in psihično bolnem človeku'. Posledice pijanosti izraža kašubski frazem *kotě dŕec* (tj. 'mačke dreti') v pomenu 'bruhati'. Kašubskemu frazemu ustreza bolgarsko *dera kotki (kotkata)* (tj. 'derem mačke, mačko') 'bruham'. Sestavino *kotka* v bolgarskih frazemih lahko zamenja *lisica* ali *kozel*, npr. *dera koza, kozite, dera kozel, dera pruč*. Bolgarsko *dera kotki* pa lahko razen omenjenega pomeni 'obesim se na kaj in se obrnem prek glave okrog tega, navadno na drevesu' (prim. slovensko narečno *odreti kozo* 'manj znana igra', kot jo je opisal F. Bevk,

¹¹ Gl. Lutz Röhrich, navedeno delo I, 490! M. Cigale (I, 839) pri iztočnici *Katzenjammer* nemško *er hat Katzenjammer* razlaga s slovenskim *lasje ga bole, otekle lasje ima, slabo se čuti po smočnjem pijančevanju*.

Kresna noč, 50: Dvignil je noge in jih pretaknil med rokama, tako da je visel z glavo navzdol. *Odril je kozo*, kot so to igro imenovali pastirji). V angleškem jeziku frazem *to shut the cat* (tj. 'ustreliti mačko') pomeni 'bruhati, bljuvati, urha klicati; s korobačem pretepesti', enako pa se na mačko nanaša glagol *to cat* vulgarno v pomenih 'bljuvati, urha klicati; s korobačem pretepesti' itd. Med tu obravnavane izraze bi lahko uvrstili še italijansko *fare i gattini* (tj. 'delati mucke') 'bruhati', angleško *as sick as a cat* (tj. 'tako bolan kot mačka') v pomenu 'hudo bolan; slabe volje' in nemško *nafs wie eine (ersäufte) Katze* (tj. 'biti moker kot utopljena mačka') 'moker kot miš, moker, premočen do kože'.

Iz frazema *imeti mačka* se je razvil frazem *imeti moralnega mačka* v pomenu 'imeti občutek sramu, krivde zaradi dejanja, vedenja, ki ni v skladu s častjo, obljubo', npr.: Vsekakor pa *smo imeli* precejšnjega *moralnega mačka*, saj nas je kar pošteno potegnjal za nos (R. Polič, Čudežna pomlad, 1959, 86). Tako se dokoplje do denarja in družabnega ugleda, ne more pa *se znebiti moralnega mačka* – občutka, da se je izneveril idealom svoje mladosti, skratka, da se je »zašuštral« (F. Kalan, Nemirni čas, 1958, 154). Nekaj dni krokanja in kvartanja, kakega pol metra dolg in nekoliko *napihljen moralni maček*, nato pa globokoumne misli... (V. Kavčič, Upanje, 1966, 83). V nemščini se *moralni maček* imenuje *moralischer Kater* in pomeni 'samoočitki zaradi nezmerne načina življenja'.

MEDVED

Zaradi nuje, da si pridobi čim več tolšče za zimsko spanje, je *medved* znan po nenasitnosti, kar je jezikovno izraženo npr. v nemščini: *einen Bärenhunger haben* (tj. 'imeti medvedjo lakoto') 'biti nenasiten' in *Hunger wie ein Bär haben* (tj. 'biti lačen kot medved') 'biti zelo lačen'. Kdor veliko je, je tudi zelo žejen, zato veliko pije. Tako je tudi z *medvedom*, kar dokazuje nemški izraz *bärentrunken* (tj. 'pijan kot medved') v pomenu 'zelo pijan'.

MIŠ

S pijanostjo oziroma kroničnim pijančevanjem je povezana tudi *miš*. Pri časovno daljšem popivanju imamo namreč vse možnosti, da *vidimo bele miši*. Te so simptom za *delirium tremens*, tj. 'pijansko blaznost', ki je posledica kronične zastrupitve z alkoholom in se kaže s tresenjem telesa, npr. Še so pili, prav slastno in strastno, ta ali oni ni nehal prej, da *je zagledal bele miši* (Morton – Slodnjak, Dota 1950, 10). *Bele miši* poznajo npr. tudi Nemci in Poljaki: nemško *weiße Mäuse sehen* 'imeti blodne zaznave', poljsko *widzieć białe myszki* 'imeti halucinacije, blodnje'. *Bele miši* torej ne pomenijo nič dobrega. To vsekakor velja za pijane za volanom in druge kršitelje prometnih predpisov. V nemščini se namreč prometni policisti po belih čepicah, rokavicah in pasu imenujejo pogovorno *weiße Mäuse* (tj. 'bele miši'), enako tudi ameriški vojaški policisti (gl. H. Küpper, navedeno delo, 529). Na *bele miši*, ki jih kronični pijanci vidijo v blodnjah in deliriju, se navezujejo še nemški frazemi *hör auf mit deinen Mäusen* (tj. 'prenehaj s svojimi mišmi') 'opusti neumnosti'; *Mäuse haben* (tj. 'imeti miši') 'ne biti pri zdravi pameti; neumno ugovarjati'; *Mäuse im Kopf haben* (tj. 'imeti miši v glavi') 'načrtovati slabe poteze, biti pri volji za neumnosti; kazati čudna nagnjenja' (gl. H. Küpper, navedeno delo, prav tam).

MUHA

V primerah, ki izražajo pijanost, so tudi *muhe*, npr. v primeri *biti pijan kot muha*: Trgovec Berlot *je bil nadelan ko muha* (D. Feigel, Po strani klobuk, 1923, 21–22).

In pili so; kot gobe suhe
 vsi literati pili so,
 poetje, avtorji *ko muhe*
pijani kmalu bili so (D. Kette, ZD I, 1949, 215).

V zvezi s pijanostjo je tudi psovka: Ne kriči, *muha pijana!* Pomen 'pijan' ima v angleškem slengu tudi beseda *flyblown*, ki sicer pomeni 'poln mušjih ličink ali jajčec; nečist, onesnažen', figurativno 'razvpit'. Poljsko pogovorno *być pod muchą* pomeni (tj. 'biti pod muho') 'biti pijan'. Zastarelo rusko *urezat' muhu* (tj. 'urezati muho') pa pomeni 'opiti se' (A. I. Fedorov, Frazeologičeskij slovar' ruskogo literaturnogo jazyka konca XVIII–XX v., t. 2, 221).

Muha je že od nekdaj veljala za nosilko zla in kužnih bolezni. V krščanski simboliki je *muha* podoba greha. Izmed desetih egiptovskih nadlog zavzema četrto mesto. Glede na to ni presenetljivo, če jo srečamo tudi v primerah, ki se nanašajo na pijanost.

OPICA

Opica, poimenovana tudi kot »nevšečna človekova sorodnica«,¹² lahko pomeni tudi nevšečno stanje človeka, tj. *pijanost*, npr.: Dospevši v Ljubljano *sem šel* seveda po stari slovanski šegi *kazat svojo opico* k »Domačemu petelinu«, kjer je bil običajni žurfiks z ženstvom; bili pa so že vsi tako dobre volje, da *moje opice* niti opazili niso (F. Milčinski, Igračke, 1909, 26). Pošteno *opico si je oprtil* (Korban, Iz mojih temnih dni, 69). J. Debevec (Vzori in boji, 1918, 258) skuša takole pojasniti nastanek tega pomena: Zato tudi pravimo: To je tiček! Sedaj šele se mi je posvetilo, zakaj pravimo pijančku: »*Opico je prinesel domov.*« Sami spomini, ko smo bili še opice... Iz zglედov so razvidne tudi različice *kazati opico*, *oprtili si opico*, *prinesti domov opico*. J. Glonar (Slovar slovenskega jezika, 259) pri iztočnici **OPICA** navaja različico *opico razkazovati* v pomenu 'pijan kolovratiti iz krčme v krčmo'.

Poimenovanja za *opico* pomenijo 'pijanost' tudi v drugih evropskih jezikih, npr. v angleščini, češčini, italijanščini, portugalščini, slovaščini, španščini. V nemščini izraz *einen Affen (sitzen) haben* (tj. 'opico /sedečo/ imeti') pomeni 'biti pijan', izraza *sich einen Affen holen/kaufen* (tj. 'iti po/kupiti si opico'), *einen Affen bekommen* (tj. 'dobiti opico') pa 'napiti se'. Podobno še *mit einem Affen nach Hause kommen* (tj. 'z opico priti domov'), *einen Affen heimbringen* (tj. 'prinesti domov opico') v pomenu 'priti pijan domov' in *jm einen Affen aufladen* (tj. 'naložiti komu opico') familiarno 'opiti koga'. Majhno ali večjo stopnjo pijanosti izražata nemška familiarna frazema *einen kleinen Affen haben* (tj. 'imeti majhno opico') 'biti nekoliko pijan, malo ga spiti', *den Affen zum Kater tragen* (tj. 'nesti opico k mačku') 'tako se napiti, da je drug dan maček očiten, biti zelo pijan'. Tudi v češčini ob običajnih *opice* 'pijanost' in *mit opice* 'biti pijan' itd. obstajata manjšalno *opička* 'rahla pijanost' in *mit opičku* 'biti v rožicah, biti nekoliko pijan'. V slovaščini *mat opicu* pomeni 'biti pijan', v španščini *mona* razen 'opica; gizdalin; oponašavka' pomeni tudi 'pijanost', v frazemu *pillar (coger) una mona* (tj. 'zgrabiti, prijati opico') 'opi(jan)iti se', italijansko *pigliar la bertuccia, pigliar la monna* (tj. 'zgrabiti opico') 'opi(jan)iti se'.

¹² Izraz »nevšečna človekova sorodnica« se navezuje na knjigo o opicah B. Škerlja z naslovom *Nevšečno sorodstvo* in je v naslovu zgodbe o opici v knjigi Živali v prisposodbah 2: **Opica, nevšečna človekova sorodnica**.

Za frazem *einen Affen haben* ugotavlja L. Röhrich, navedeno delo, 48–49, da je splošno znan najkasneje od začetka 19. stoletja. O izvoru frazema meni, da je negotov. Med več možnostmi, ki segajo od šaljive zamenjave s češkim *opit se* do mitoloških razlag, je po Wanderju morda treba omeniti srednjevisokonemški pomen besede *Affe* 'krinka, maska' in podatek, da obstaja risba Moritza von Schwinda iz leta 1833, ki ima spodaj napis «einen Affen haben». Risba kaže pijanca, ki se vrača domov, tipa kljuko od vrat, na ramenu pa mu čepi opica. Trdnejša je domneva, ki temelji na naslednjih dejstvih. Vemo, da imajo opice težave s pokončno hojo zaradi pretežke glave in drugačne oblikovanosti hrbtenice v primerjavi s človekom. Negotovi, opotekajoči pokončni hoji opic je zelo podobna hoja pijanca. Na zunanjih telesnih in značajskih podobnostih pa temeljijo vse živalske primere in metafore. In zakaj ne bi tudi po opičje tavajočemu pijancu rekli kar *opica*.¹³

POLH

Polh je kot žival, ki prespi zimo, znana predvsem po primeri *spati kot polh* 'trdno spati'. S pijanostjo se razen omenjenega povezuje samo v poljskem jeziku, v katerem razen primere *spać jak susel* 'trdno spati' obstaja primera *pije jak susel* (tj. 'pije kot polh') 'veliko, nezmerno pije'. Primera nikakor ne more izhajati iz lastnosti te živali, tj. z neobvladljivo željo po pitju. Njeno poreklo sega v 16., kot prisposodba pa nastopi šele v 19. stoletju. A. Brückner (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, 526) je nastanek tega rekla skušal pojasniti kot rezultat napačnih etimoloških hipotez (*susel* naj bi izhajal iz glagola *wysysać* 'izsesati', ukrajinsko *suslit* 'piti', a je v resnici poimenovan po oglašanju), vendar deluje neprepričljivo (gl. Władysław Dynak, *Łowy, łowcy i zwierzyna w przysłowiaach polskich*, 195 d.).

RACA

V nemščini obstajata šaljiva izraza *Gänsewein* in *Entenwein* (tj. 'gosje in račje vino' v pomenu '(pitna) voda'). Enak pomen imajo francoski izrazi *bouillon à (ali de) canard*, *sirop de canard*, *vin de canard* (tj. 'račja juha, račji sok, račje vino'; gl. Francuzsko-russkij frazeologičeskij slovar', S 800). Omenjenim *gosem* in *racam* se v francoščini v sopomenskih izrazih lahko pridruži *žaba*, npr. *sirop de grenouilles* (tj. 'sok žab') 'voda'. V zvezi z gosjo, račjo ali žabjo «pijačo» je vredno omeniti nemško pogovorno primero *voll wie eine Ente* (tj. 'poln kot raca, verjetno tekočine') v pomenu 'pijan'. Primera se da pojasniti z dejstvom, da race mnogo pijejo ali pa glede na podobnost račje in pijančeve gugajoče se hoje.¹⁴ Na razlago po podobnosti hoje kaže tudi kašubski frazem *kačk'i zagońiac* (tj. 'race zgoniti') v pomenu 'opotekati se (o pijancu)'. V nemščini obstaja tudi izraz *eine kalte Ente* (tj. 'mrzla raca') 'alkoholna pijača, koktajl, bovla z limono'. Račji in gosji pernati sorodnik *pavje* tudi povezan s pijanostjo, npr. v poljskem *puścić pawia* (tj. 'pustiti pava') 'izbruhati' (gl. *Živali v prisposodobah* 1, 55).

RIBA

S pijančevanjem se povezujejo tudi prave vodne živali – *ribe*, in sicer v angleščini, nemščini in kašubščini: angleško *to drink like a fish* (tj. 'piti kot riba') 'piti do pijanosti',

¹³ Gl. tudi H. Küpper, navedeno delo: **Affe** 6. Trunkenheit, Rausch – z razlago (v prevodu): Opice veljajo za pijanske. Ko so pijane, se obnašajo čisto po človeško: kričijo in tulijo, besnijo, postanejo zlobne, druge buljijo topo predse. Izraz se pač nanaša na gugajočo, opotekajočo se hojo opic.

¹⁴ Do podobnih ugotovitev sem prišel pri iskanju motiva za nastanek frazema *imett opico*.

nemško *die Fische füttern* (tj. 'ribe krmiti') 'bruhati v morje', kašubsko *rěbë karmic* (tj. 'ribe krmiti') 'bruhati'. Nemški in kašubski frazem sta evfemistična, v njih je z lepšimi besedami opisana mučna, neprijetna dejavnost pijancev, ki sledi prevelikemu zaužitju alkoholnih pijač. Krmljenje rib pa ni samo mučno in neprijetno, ampak je lahko tudi usodno, kot je razvidno iz naslednjega zgleda: Vsi so šli krmit ribe (Stevenson – Holeček, Otok zakladov, 173). Frazem *krmiti ribe* pomeni tu enako kot *iti rakom žvižgat*, tj. 'umreti'. V izvorniku, tj. v angleščini, se ta frazem glasi *to feed the fishes* 'utoniti' in 'imeti morskbo bolezen'.

SVINJA, PRASE, PRAŠIČ

Svinja je povezana s pijanostjo s psovko *svinja pijana* in s primero *biti pijan kot svinja* 'biti zelo pijan', npr.: »Kaj bi pa rad, *svinja pijana*?« se je zadrila in se mu začela umikati čez cesto, on pa za njo (L. Kuhar, Jamnica, 1945, 71 d.). Kot vsako leto so bili gospodje oficirji *kakor svinje pijani* (E. Fritz, Hvalnica življenja, 1967, 48). Primera je znana tudi v hrvaškem ali srbskem jeziku – *pijan kao svinja* 'zelo pijan', v nemškem – *betrunkten wie ein Schwein*, v češkem – *opilý jak svine* v enakem pomenu, v kašubskem *užarti jak sv'ina* (tj. 'nažrt kot svinja'). V psovkah ali primerah lahko nastopi tudi kak drugi član prašičje družine, npr. *Nažre se ga kot prase*, potem pa mlati prazno slamo, čuk čukasti (A. Ravbar, Primorski dnevnik, 1952, št. 33, 3). Tako tudi v drugih jezikih, npr. češkem – *opilý jak čuně, jak kanec, jak prase* (tj. 'opit kot prašič, kot merjasec, kot prase') 'zelo pijan' in francoskem – *soûl comme un cochon* (tj. 'pijan kot prašič') 'pijan kot mavra'. Obstaja tudi še primera *piti kot svinja*, npr. v kašubščini *opavac są jak sv'ina* (tj. 'opijati se kot svinja'; gl. B. Sychta, Słownik gwar kaszubskich VII, 210). S pijančevanjem je tesno povezano tudi bruhanje. V zvezi s tem omenjam kašubske izraze: *prósce karmic* (tj. 'praseta krmiti') 'bruhati (o pijancu)', *prosęc są* (tj. 'prasiti se') 'bruhati' in *pr'osąta dostac, spředawac; z pr'osątami jahac* (tj. 'dobiti, prodajati praseta; s praseti jahati') 'bruhati' (gl. B. Sychta, navedeno delo IV, 172). Morda je s pitjem in pijanostjo povezan nastanek ameriškoangleškega slengovskega izraza *blind pig* (tj. 'slepi prašič') ali *blind tiger* (tj. 'bledi tiger') v pomenu 'skrivna točilnica' v obdobju prohibicije.

Svinji ali članom prašičje družine se glede na metaforiko in frazeologijo pripisuje mnogo slabega. Pripisovanje pijanosti niti še ni tako hudo, hujše so psovke, ki se lahko sicer nanašajo tudi na pijance, vendar so z drugimi prilastki pogostejše.

ZMAJ

Med resnične živali, ki se tako ali drugače povezujejo s pijanostjo, se je vrnil tudi mitološki *zmaj*. Tako obstajata v češčini frazem *mit, koupit si draka* (tj. 'imeti, kupiti si zmaja') v pomenu 'opiti se, biti pijan', v poljščini pa primera *pić jak smok* (tj. 'piti kot zmaj') 'zelo, veliko piti'. Češki frazem je narejen po znanem vzorcu *imeti mačka, opico* ipd., poljski po vzorcu *piti kot krava*. Sem bi lahko pritegnili tudi rusko *napit'sja do zelenogo zmija* (tj. 'napiti se do zelenega zmaja, zelene kače') 'piti toliko, da ima kdo halucinacije'.¹⁵ Drugačen, a vseeno negativen pomen, ima češkemu po sestavi podoben nemški frazem *der hat 'n Drachen* (tj. 'ta ima zmaja') 'ta ima zveze s hudičem, odtod mu bogastvo, sreča'. Po nemškem ljudskem izročilu namreč hudič v zmajevi podobi prinaša

¹⁵ Glej pojasnilo motiva pri **kača**. Sestavina *zmij* v ruskem frazemu lahko namreč pomeni starinsko 'kača ali zmaj'.

zaklade skozi dimnik. Nastanek češkega in poljskega frazema bi lahko temeljil na požrešnosti zmaja, podobno kot npr. pri kravi, a tudi drugih negativnih lastnostih zmaja, kar je razvidno iz pomenov nekaterih frazemov s sestavino *zmaj*, npr.: bolgarsko *čegato go zmeeve ljubjat* (tj. 'kot da ga zmaji ljubijo') 'slabi, hira, boleha za neko neznano boleznijo', francosko pogovorno *aller voir défiler des dragons* (tj. 'iti gledat, kako se sprehajajo zmaji') 'prisilno postiti se, stradati', zastarelo *avoir mille dragons* (tj. 'imeti tisoč zmajev') 'imeti tisoč razburjenj', *faire le dragon* (tj. 'igrati, posnemati zmaja') 'biti preveč strog, zadirčen'.

ŽABA, KRATAČA, URH

Za odrasle je *žaba* negativna, posmehljiva oznaka ali psovka in tudi poimenovanje za 'pijanec', npr.: »Tiho, tiho,« zarenči Ira krčmarica, »*žaba*, napil se boš, pa te bo tvoja Cilka lučila za vrata (J. Jurčič, Juri Kobilica, Slovenska Vila, 1865, 19).« Eh, vrag z njim, ko bi bil jaz, hočem reči, svoj gospodar, bi se že ne klanjal takile *žabi* (Kolar – Pirejevec, Potokar, Ali smo ali nismo, 1974, 105). Razen omenjenega pa *žaba* nastopa tudi v primerah, ki pomenijo pijanost, tj. *piti kot žaba*, npr.: Moj sosed, ki je pil ko *žaba* in ki je neke zime zmrznil, je imel prav takšno kumaro, kot jo imaš ti (V. Ocvirk, Soncu ni verjeti, 1960, 139). Uporabljali smo jih v vsakdanjem govoru, ne da bi mislili nanje: *živi kot ptič, leta kot metulj, brenči kot čmrlj, gleda kot sršen, pije kot žaba* itd. (C. Kosmač, Sreča in kruh, 1946, 26). Zelo izvirna je tudi primera *pijan, da bi žabe vikal* v pomenu 'zelo pijan': Ljubi bog, kako se ga je finančni inšpektor to noč nalil!.. Toda kako naj ga opišem na primer z besedami »*Pijan, da mački pravi botra*« ali »*Pijan, da bi žabe vikal*« ali »*Pijan ko metla*«, ko pa je bil gospod finančni inšpektor v tem trenutku izredno oddaljen od vseh teh pripodob (F. Brenk, Ljubljanski Amerikanci, 1979, 136).

Povezovanje žabe s pijanostjo se dobro ujema z dejstvom, da je ta požrešna, da je dvoživka, torej tudi vodna žival, in je v skladu z žabjo simboliko. O t. i. *pijanskih žabah* je J. Trdina (Peter in Pavel, LZ 1884, 590) zapisal: »Zvečer je človek najbolj žejen, pa ga srka tudi najbolj brez skrbi. Če prilezejo v glavo tudi vse štiri žabe, kaj za to!«. Kaj pomenijo te Trdinove štiri žabe? Najkrajše rečeno – štiri stopnje pijanosti – od prve najblažje do četrte najhujše. J. Trdina te žabe natančno opiše v začetku nekakšnega eseja z naslovom *Vinska modrost* (LZ 1884, 355–356).¹⁶ V zvezi s takimi žabami je treba omeniti še nemško *Frösche im Bauch haben* (tj. 'imeti žabe v trebuhu') v pomenu

¹⁶ Odlomek iz tega razpravljanja se glasi:

Dokler Noe ni poznal vina, pil je samó vodo. V vodi so se redile že od nekaj žabe. Žabe so bile torej tudi v Noetovem trebuhu. Ko je začel vino piti, studila se jim je nova mokrota, ki je imela tako težak in zopern duh. Jele so se nemirno in plaho zaganzjati sem in tja po želodcu. Jedna, ki je bila morda najbolj nežna in lišpava, ni mogla več prebiti v tej plaži, pa je pobegnila skoz požiralnik v glavo in potrkala na vrata lepega hramčka, v katerem je bivala božja deklica Pamet. Pamet je bila jako gostoljubna gospodična, odprla je žabi in začela z bodro živalco prav živo in prijetno razgovarjati in kratkočasiti. Obe sta bili jedna z drugo po polnem zadovoljni. Isti čas je čutil tudi Noe tako veselje v svojem srci, kakeršnega še nikoli ne, kar je bil na svetu. Z nova si je natočil polič in ga izpraznil. Zdaj pobegne v glavo druga žaba; tudi njej je Pamet rado-voljno odprla. Itd. Svoje razpravljanje povzame Trdina takole: Kar je doživel Noe, dogaja se prijateljem vinske kapljice še dan današnji. Za merilo te pijače rabi naš narod že od nekaj žabe. Jedna razveseli srce in ne škodi niti duhu niti telesu: noben pameten človek je ne zameri in ne očita. Tudi dve se oprasčata, ako zalezeta v glavo prav poredkoma. Tri so že čez dovoljeno mero, ali na svatbah in drugih velikih svečanostih in godiščih se jim ni moč vselej ubraniti: če niso preveč hudomušne, jih ljudje ne sodijo baš strogo, dobre-ga glasa in poštenja ne vzamejo. Za štiri žabe pa ni nobenega izgovora. Ker človeka poživinijo, smatrajo se po pravici za greh, grdobno in sramoto. Nesreča, da jih ujame, primeri se lahko tudi modrijanu, ali se ne bo z njimi ponašal, nego se sramoval in zanaprej takih prilik ogibal.

'napenjati, kruliti v želodcu'. Podobno v bolgarščini: *v korema mi žabi kurkat* (tj. 'v trebuhu mi kvakajo žabe') 'zelo sem sestradan, lačen'. Slovenci imamo podobne težave, če imamo v želodcu *pajka* ali *pajčevino*. Omeniti velja še bolgarsko narečno *žabčeto zakurka* (tj. 'žabec zakvaka') 'zahoče se mi piti (uporablja se, ko komu zakruli v želodcu)'. Da je nesmiselno dajati žabam piti, kaže nemški frazem *den Fröschen trinken geben* (tj. 'dajati žabam piti') 'mlatiti prazno slamo'.

S pijanostjo se povezujejo v nemščini tudi *krastače*, *krote*, npr. *voll wie eine Kröte* (tj. 'poln kot krota') 'vinjen' in *saufen wie eine Kröte* (tj. 'piti kot krota') 'mnogo piti'. S posledicami pijanosti 'se okoriščajo' *žabe* pri Kašubih; tako kašubsko *žabě kårmińc* (tj. 'žabe krmiti') pomeni 'bruhati'.

K žabam in krastačam bi lahko dodali še eno dvoživko. To je *urh*, ki je poimenovan po imenu *Urh, Ulrih*. V zvezi z njim pa je samo na videz frazem *klicati urha/Urha (na pomoč)* v pomenu 'bruhati'. Izvor frazema je v resnici povezan s svetim *Urhom* in je spomin na nekdanja poganska slavlja, kot jih npr. v Angliji še danes prirejajo v nedeljo po 4. juliju. Na slavljih so se opili, zato so pogosto tudi bruhal. Sveti *Urh* je tako moral prevzeti še vlogo zavetnika in priprošnjika tistim, ki so pregloboko pogledali v kozarec in jim je bilo potem slabo (gl. J. Keber, Leksikon imen, 1996, 468). V nemščini se frazem glasi *den heiligen Ulrich anrufen* ali *sankt Ulrich rufen*.

V zvezi z *vinom* je poučen slovenski pregovor *Komur žabe kopajo, nima dobrega vina*. Tukaj je možno *žabe* razumeti kot 'pijanci' ali pa 'kopači' v vinogradu, ki jim gospodar namesto vina ponudi vodo. V obeh primerih so trte slabo okopane in slabše rodijo. Bolj določen je pregovor *Kjer se žabe kopljejo* (– *kjer dajejo kopačem vodo*), *ni dobrega vina* (Gl. E. Bojc, Pregovori in reki na Slovenskem, 115, 345).

ŽOLNA

Zgodbo o *žolni* v *Živalih v prispodobah* sem napisal med zadnjimi, k temu pa me je vzpodbudila nezaslišana 'krivica', da to ptico, ki *sploh ne pije*, poznamo bolj po primeri *piti kot žolna* in po tem, da njeno ime pomeni tudi 'pijanec'. V tem oziru je zelo pomenljiv naslednji zgled: Tudi Aceto *ga je pil kot žolna* – tako so moji starši rekli o Katunovih, da 'pijejo kot žolne'. Zato si *žolne* nikoli nisem mogel predstavljati *v podobi ptice*, pač pa vedno *v podobi pijanca* (M. Dolenc, Gorenčev vrag, 1977, 126). Zakaj je torej človek ptico žolno 'obdolžil', da pije kot pijanec in da njeno ime uporablja za slikovito označevanje pijanca? Ali morda po tem, ker je mislil, da je preveč *žejna*, ali po tem, ker se imenuje tudi *pivka*!?

Primeri *piti kot žolna* v pomenu 'zelo, dosti, pogosto piti' se pogosto uporablja v govoru, a je tudi velikokrat zapisana, npr.: Bil je pomirljive, nekoliko godčevske čudi, v treznosti je delal kot stroj, le ob nedeljah *je pil kot žolna* (F. Bevk, Slepa ulica, 1961, 101–102). Delal si kot črna živina, jedel nič, *pil pa kot žolna* (A. Ingolič, Sončna reber, 1953, 355). *Pili so kakor žolne* in mešali sadjavec in žganje, dokler niso bili popolnoma pijani (L. Kuhar, Naši mejniki, 1946, 41).

V prenesenem pomenu se *žolna* uporablja za označevanje oseb, in sicer pomeni ekspresivno 'kdor dosti, pogosto pije', npr.: Očitam ti, da toliko piješ. Pri svojih sedemnajstih *si prava žolna* (M. Dolenc, Štirinajst, 1967, 14). 'Samo za žganje ti je, *žolna*, se je razhudila Meta (V. Ocvirk, Hajka, 1957, 71). Po naravi veseljak in *kvatrna žolna*, se je po vrnitvi iz prve vojne, ko sta mu zapored umrla za 'špansko' oče in mati, požvižgal na domačijo in izginil po svetu (F. Bevk, Slepa ulica, 1961, 38). Izraz *žolna* se uporablja tudi kot psovka, npr. *Žolna pijana*, kje si se ga nažrl? Koliko si zopil, *pijanec*

grdi (Reimmichl, Habakuk, 52). Da se *žolna* že dolgo povezuje s pijanostjo ali pitjem, dokazuje njeno pojavljanje v ljudski pesmi (SNP I, 806, št. 978):

*Žolna vino toči,
S čolkam kruh namoči,
Potler skočta sem no ta –
Hejsasa! hopsasa!*

V zvezi z oglašanjem *piv*, *piv* oziroma glagolom *pivkati* je siva *žolna* poimenovana z izrazom *pivka*, strokovno *Picus canus*. Tudi ta je v primeri *žejen kot pivka* 'zelo žejen', npr. Vročina in seno sta jih izsušila, da *so bili žejni kot pivke* (J. Jalen, Vozarji III, 1960, 60). *Pivka* pomeni tudi 'pijanica', glagol *pivkati* pa tudi 'pomalo piti'. Glede na povedano je mogoče pojasniti pripisovanje pijanosti *žolni* s sovpadanjem pomenov glagolov *pivkati* ('oglašati se z glasom piv piv': 'pomalo piti') in samostalnikov *pivka* ('žolna': 'pijanica') čeprav je ta glede pitja popolnoma nedolžna.

Slovenskima *piti kot žolna* in *žolna* 'pijanec' ustrezajo v nemščini *ein Schluckspecht sein* (tj. 'biti pijanska žolna') 'piti kot žolna' (tudi o avtomobilu)¹⁷ in *echter Specht* (tj. 'prava žolna') 'pijanec'. V drugih jezikih nisem našel pomensko ustreznih izrazov s sestavino *žolna*.

To je bil kratek pregled živali in njihovih nazivov, ki se kot metafore ali kot sestavine izrazov ali frazemov povezujejo s pomeni 'piti, opiti, pijan, pijanost' in njim sorodnimi, kot npr. 'bruhati'. Spisek živali je sorazmerno velik – *bober, brinovka, čebela, gož, hrošč, jegulja, kača, koza, kozel, krava, kukavica, lisica, lisjak, maček, mačka, medved, miš, muha, opica, oslica, pav, pes, polh, prase, prašič, psica, raca, riba, svinja, urh, vol, volk, zmaj, žaba, žolna* – in je glede slovenskega jezika precej izčrpen, glede tujih jezikov pa bolj primerjalno selektiven, čeprav se kar nekaj živali pojavlja samo v slednjih. Metafore, izrazi ali frazemi, ki so povezani s pijanostjo, so nastali na osnovi predstav, ki temeljijo na resničnih ali domnevnih lastnostih živali, na simboliki posameznih živali ali navezovanju prek podobnih frazeoloških vzorcev. Te predstave so naslednje:

1. požrešnost pri hrani in (ali) pijači (npr. *gož, krava, medved, oslica, prase, prašič, svinja, vol, volk, zmaj, žaba*),
2. vijugava, opotekajoča ipd. hoja, tako gibanje (*jegulja, kača, opica*),
3. povezanost z vodo (*bober, jegulja, raca, riba, žaba*),
4. posredna povezanost s pijačo – zobjanje grozdja (*brinovka*),
5. povezanost z govorjenjem (otekel jezik, vedenjem (neumnost), stanjem (bruhanje, delirij) pijanih (*čebela, hrošč, kukavica, miš*),
6. vpliv simbolike (*kozel, muha, svinja*),
7. vpliv lovskih in drugih običajev (*lisica*),
8. brez prave utemeljitve, čisto naključno povezovanje (*maček, pav, pes, psica, urh, žolna*).

¹⁷ Motiv za nastanek nemškega frazema naj bi bilo dejstvo, da žolna poje veliko mrčesa (gl. H. Küpper, navedeno delo 721). Glede na to razlago bi lahko domnevali, da se je predstava o požrešnosti s hrane prenesla tudi na pijačo.

Viri in literatura:

- BESEDA – elektronska besedilna zbirka Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (<http://bos.zrc-sazu.si>).
- Casares, Julio, *Diccionario ideológico de la lengua española*, Barcelona 1988.
- Chevalier, J., Gheerbrant, A., *Rječnik simbola, tretja razširjena izdaja*, Zagreb 1989.
- Cigale, Matej, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Erster Theil A–L, Zweiter Theil M–Z, Laibach 1860.
- Čermák, František, idr., *Slovník české frazeologie a idiomatiky, Příkladování*, Praha 1983.
- Čermák, František, idr., *Slovník české frazeologie a idiomatiky, Výrazy neslovesné*, Praha 1988.
- Čermák, František, idr., *Slovník české frazeologie a idiomatiky, Výrazy slovesné, A–P, R–Ž*, Praha, 1994, 1995.
- Debenjak, Doris, Božidar, Primož, *Veliki nemško-slovenski slovar*, Ljubljana 1992.
- Debenjak, Doris, Božidar, Primož, *Veliki slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1995.
- Drosdowski, G., Scholze-Stubenrecht, W., *Redewendungen und sprichwörtlichen Redensarten, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, DUDEN, Band 11, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich 1992.
- Gak, V. G., itd., *Francuzsko-russkij frazeologičeskij slovar*, Moskva 1963.
- Glonar, Joža, *Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1936.
- Głowińska, Katarzyna, *Popularny słownik frazeologiczny*, redakcja naukowa prof. Tadeusz Piotrowski, Warszawa 2000.
- Grad, Anton, *Francosko-slovenski slovar*, Ljubljana 1984.
- Grad, Anton, Škerlj, Ružena, Vitorovič, Nada, *Veliki angleško-slovenski slovar*, Ljubljana 1986.
- Grad, Anton, *Špansko-slovenski slovar*, Ljubljana 1969.
- Gradivo za Slovar slovenskega knjižnega jezika* na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Hrovat, Mirko, *Človek v luči pregovorov*, Trst 1983.
- Karničar, Ludvik, *Der Obir-Dialekt in Kärnten*, Wien 1990.
- Karničar, Ludvik, *Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij, Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*, 1994, 119–126.
- Keber, Janez, Biti pijan, imeti opico, imeti mačka, piti kot krava, žaba itd. *Mohorjev koledar 1992*, Celje 1991, 107–110.
- Keber, Janez, Zmaj – Ti si pravi zmaj. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 33 (1993), št. 1, 52–61.
- Keber, Janez, Kukavica – ptica, ki kliče svoje ime, Živali v prisposodobah. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 33 (1993), št. 2, 18–27.
- Keber, Janez, Živali v prisposodobah – opica, nevšečna človekova sorodnica. *Jezikoslovní zapiski* 3, Ljubljana 1997, 127–136.
- Keber, Janez, *Živali v prisposodobah 1, 2*, Celje 1996, 1998.
- Kopaliński, Władysław, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987.
- Kunin, A. V., *Anglo-russkij frazeologičeskij slovar' I, A–Q, II, R–Z*, Moskva 1967.
- Küpper, Heinz, *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, Stuttgart 1987.
- Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982.
- Ničeva, K., Spasova-Mihajlova, S., Čolakova, K., *Frazeološki rečnik na b'lgarskijazik I, A–N, II, O–Ja*, Sofija 1974, 1975.

Pleteršnik, Maks, *Slovensko-nemški slovar*, Prvi del A–O, Drugi del P–Ž, Ljubljana 1894, 1895.

Röhrich, Lutz, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1, 2*, Dritte Auflage, Freiburg/Basel/Wien 1974.

Schemann, Hans, *Deutsche Idiomatik, Die deutschen Redewendungen im Kontext*, Stuttgart, Dresden 1993.

Skorupka, Stanisław, *Słownik frazeologiczny języka polskiego 1, 2*, Warszawa 1967, 1968.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, Ljubljana 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.

Smiešková, Elena, *Malý frazeologický slovník*, Bratislava 1974.

Snoj, Marko, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.

Sychta, Bernard, *Słownik gwar kaszubskich I–IV*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, 1968, 1969, 1970, *V–VII* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, 1973, 1976.

Treder, J., *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym*, Wejherowo 1989.

Žagar, Mojca, Miklavc, Alenka, Zorko, Zinka (mentorica), *Živalska frazeologija in izrazje v romanu Na kmetih Ivana Potrča ter v prleškem narečju*, Srečanje Mladi za napredek Maribora, 1998, Druga gimnazija Maribor.

Summary

Animal Names in Expressions Denoting »Drunk, Drunkenness, to Drink, to Get Drunk«

The article focuses on animal names which are connected to expressions "drunk, drunkenness, to drink, to get drunk," either as metaphors or as parts of phrases. The author also analyzes the expressions, phrases and metaphors from Slavic or other major European languages. The article is based on the author's book titled *Živali v prisposodobah* (Animals in Metaphors). The following animals are directly or indirectly connected with the expressions "drunk, drunkenness, to drink, to get drunk", be it in metaphors or in phrases: beaver, fieldfare, bee, beetle, eel, snake, nanny goat, billy goat, cow, cockoo, vixen, fox, tom cat, tabby cat, bear, mouse, fly, monkey, jenny, peacock, dog, bitch, dormouse, pig, sow, piglet, duck, fish, toad, ox, wolf, dragon, frog, woodpecker. Analyzed are also the conceptions and motives behind these expressions, phrases and metaphors.